

10 Klasserummets forandringer

Af Claus Munch Drejer

Denne artikel handler om, hvordan klasserummet har forandret sig siden 2. verdenskrig. I artiklen fokuseres på fysiske forandringer. Klasserummet er et af skolens vigtigste lokaler, og dets forandringer påvirker mange mennesker, og på den baggrund er det interessant at diskutere dette rums forandringer, netop for at opnå en nuanceret forståelse for udviklingen i skolen.

I artiklen fokuseres på fysiske forandringer, og for at opnå en forståelse af disse forandringer diskuteres også forandringer i undervisningsmetode, i elev- og lærerroller. I artiklen foretages to nedslag: 1960'erne og årtusindeskiftet. Den første forandring henviser til, at klasserummet inddrager andre rum, så flere undervisningsmetoder kan anvendes. Den anden forandring henviser til, at de fysiske afgrænsninger til klasserummet langsomt eroderes bort, og grænserne mellem læring og social aktivitet udviskes.

Den teoretiske ammunition hentes hos Michel Foucault og hans forståelser af rumlig organisering og disciplinering til at beskrive klasserummets forandringer og forandringer af undervisning samt disciplinering af lærere og elever. I artiklen konstrueres data ud fra henholdsvis dokumentanalyse og tre ekspertinterview.

Indledning

Klasserummet som fysisk enhed er et rum, som alle elever har et forhold til. Det er her, eleverne undervises, hygger sig, spiser deres mad og er sociale. Klasserummet er næsten blevet et ufravigeligt og eviggyldigt princip i dansk skolekultur (Stoltz 2015: 105). Klasserummet har

Samtidig er det også værd at pointere, at vi er ude efter at opsøge modstand. Vi er ikke ude efter at opsøge fiaskoer eller nederlag. Så selvom man kan sige, at modstand skaber ny viden, nye erkendelser og handlemønstre, så kan den også blive så uoverstigelig, at den bliver en læringsbarriere. Så er der naturligvis ikke tale om produktiv modstand. Det peger på, at modstand er et særdeles komplekst fænomen, hvor der også er fx sociale, emotionelle, fysiologiske, biologiske og moralske modstandsformer, man kunne have taget fat på. Modstandsformer er til stede overalt, skriver Foucault i *Viljen til viden*, og de kan antage karakter af ”mulige, nødvendige, usandsynlige, spontane, vilde, enkeltstående, organiserede, snigende, voldsomme, uforenelige, kompromisberedte, interesserede eller offervillige” (Foucault 2011: 101). Nogle af disse mange andre tilgange kunne man naturligvis også har valgt at analysere og diskutere.

Min tilgang har været at betragte modstand som noget, man gør, og som et potentiale – det at lære noget nyt er knyttet til modstand – og jeg har diskuteret, hvordan modstand kan være produktiv, når den knyttes til eleverne, læreren og stoffet. Man kan her tale om *modstandens modus*: at den gør anderledeshed. Modstand gør, at vi bliver opmærksom på, at noget ikke er, som vi troede, det var, som igen gør, at vi kommer til at tænke, forstå og handle anderledes. Modstanden tilbyder os således den ’ude-hed’ og selvoverskridelse, som er et krav i alle dannelsesprocesser.

Når modstand gør os opmærksom på, at noget ikke er, som det burde være, når den fremtræder som ude-hed, så har den et potentiale, man skal passe på med at udgrænse, når den optræder i klasserummet. Derfor er det faktisk helt fint, når Mike siger, at han ikke vil være med og bare vil være i fred. Og lige så fint, når læreren kvitterer for Mikes modstand med mod-modstand:

”Det er ikke dig, der bestemmer det her, makker. Find du bare din Franz Kafka-tekst frem og kom i gang” (Torben, overlærer, 7. B).

altid påkaldt sig opmærksomhed. Lige fra den første Almue- og Borger-skolelov fra 1814 blev der udstruket klare retningslinjer for indretningen af et klasserum (§ 53 i Almue-skoleloven på lander, 1814).

Denne artikel stiller skarpt på de forandringer, klasserummet har gennemlevet siden 2. verdenskrig ud fra et Foucault-inspireret perspektiv. Men hvad ligger der egentlig i ordet "klasserum"? Klasserum er et begreb, der forbinder det pædagogiske (klasse) med det arkitektoniske (rum). Og det gør det nærliggende at diskutere forandringer i pædagogik og undervisning, samt forandringer i forståelsen af læreren og eleven, netop for at få en forståelse for forandringerne i klasserummet.

Hvis man slår ordet forandring op på ordnet.dk, så står der, at "det at noget eller nogen får en anden form, karakter, egenskab el. lign.". Forandring i denne artikel henviser til de skift, der sker i indretning og anvendelsen af klasserummet, forandring i hvordan undervisningen italesættes eller problematiseres, samt hvordan der tales om lærerens og elevens rolle. Der skal altså ske flere forandringer, før der er tale om en forandring af klasserummet, og forandring diskuteres ud fra en disciplinerings vinkel. Disciplineringen ses i den fysiske indretning af klasserummet, samt i de krav der stilles til lærer- og elevrollen. I artiklen vil jeg ikke gøre mig til dommer over, om en forandring er god eller dårlig, da det helt afhænger af øjnene, der ser, samt i hvilken tid forandringen analyseres.

Der trækkes på Michel Foucaults tanker om organisering af rummet og disciplinering. Det interessante ved det foucaultdanske perspektiv er, at det sammenkæder det fysiske klasserum og dets organisering og arkitektoniske udformning med, hvordan eleven og læreren problematiseres og forstås, samt hvordan undervisning og pædagogik italesættes. Det er altså et perspektiv, der medtager menneskelige relationer i forståelsen af det fysiske klasserum, og som knytter det sammen med magt og viden.

I nærværende artikel anvendes både ekspertinterview og dokumenter. Jeg interviewede Sussie Løerche, som er designer, Kasper Kjeldgaard Stoltz, som er uddannet lærer, men i dag arbejder med indretning af

skoler, hvor han omsætter de pædagogiske ønsker til arkitekterne. Inge Mette Kirkeby er forsker i skolearkitektur. Disse interview gav mig en up to date-indføring i tre forskellige perspektiver på klasserummet, dets anvendelse i dag, dets historie og dets forandringer. Der anvendes også dokumenter, som er en central kilde til viden om klasserummet. I artiklen anskues dokumenter som et medium, der afspejler en virkelighed uden for dokumenterne. De dokumenter, der anvendes, er både papirdokumenter og digitale dokumenter (Triantafyllou 2016: 127).

Der anvendes også en enkelt illustration.

Artiklen er inddelt i fire sektioner. Den første sektion er en diskussion af Michel Foucaults tanker om rum og disciplinering, og hvordan han anvendes i denne artikel. I den anden sektion diskuteres den første forandring af klasserummet. Op gennem 1960'erne begyndte nye undervisningsformer og pædagogikker at vinde frem i folkeskolen, og de var med til at stille nye og anderledes krav til klasserummets fysiske udformning. I den tredje sektion diskuteres klasserummets forandring omkring årtusindeskifter. I den sidste sektion samles trådene, og der skabes et overblik over de to forandringer, og de sættes ind i et bredere samfundsmæssigt perspektiv.

Klasserum og disciplinering

Hvorfor er Michel Foucault egentlig interessant i en artikel om forandringer i klasserummet? Det er der flere grunde til. Foucault hædres som den spatiale tænkningens bannefører, og han har igennem sine arbejder været interesseret i rummet. Derom vidner tekster som "Des espaces autres" ("Of Other Spaces") (1969) samt et interview med Foucault fra 1976, der er trykt i tidsskriftet *Herodote*. I "Des espaces autres" skriver Foucault, at vores tidsalder i modsætning til det historiebæstede 19. århundrede lader sig begribe som rummets tidsalder (Fabian 2010: 21).

Men rummet er ikke en 'død ting' for Foucault. Foucault ser forbindelseslinjer mellem rum og disciplin. I en forelæsning fra 1974 afholdt

på Institut for Social Medicin, Rio de Janeiro, Brasilien, siger han følgende:

”Discipline is, above all, analysis of space; it is individualization through space, the placing of bodies in an individualized space that permits classification and combinations” (Foucault, i: Eden & Crampton 2007: 147).

Hvordan mennesker disciplineres, handler også om, hvordan pladsen i rummet distribueres, og her er klasserummet et fremragende eksempel på, hvordan indretning af rummet og disciplinerende fungerer. Mennesker kan klassificeres ud fra mange forskellige teknikker – biologisk køn, pædagogiske teknikker såsom grupper, projekter, karakterer. Disse klassifikationer kan kombineres på forskellig vis, alt efter hvilke kapaciteter man ønsker at frembringe.

Det vrimer med rumlige organiseringer og arkitektoniske planer af asyls, fængsler og byrum i Foucaults tekster. Den spatiale eksklusion af den syge og den kriminelle, hvor rummene på galeanstalten og i fængslet også anvendes som terapeutisk instrument. Dette greb er vel-egnet til at analysere klasserummets forandringer.

I analysen af klasserummets forandringer fokuseres primært på Foucaults tanker om krop, rum og magt, som det kommer til udtryk i hans bog *Discipline and Punish*, hvor overvågning og kontrol over kroppe i klart afgrænsede rum diskuteres. Her trækker Foucault på Jeremy Benthams beskrivelse af panoptikon for at forklare overvågning og kontrol. Den panoptiske indretning var tænkt til alle de institutioner, hvor man gerne vil overvåge mennesker. Ifølge Bentham egnede indretningen sig til skoler, hospitaler, fængsler, fattighuse, børnehuse, sindssygeanstalter, fabrikker. Jeremy Bentham lancerede ideen om panoptikon i 1787. Panoptikon er et cylinderformet fængsel, hvor centrum i bygningen udgøres af et vagttårn, hvorfra man kan holde øje med alle fangerne i cellerne, som er placeret langs bygningens ydermur (Foucault 1991). Denne indretning gør overvågning mulig, uden at den overvågede ved, at han/hun bliver overvåget.

Panoptikon er et diagram for magtudøvelse og en metode til både at af-individualisere og automatisere disciplineringen. Panoptikon viser, at arkitektur og indretning er en teknik, der kan virke disciplinerende på subjekter. På den vis kan bygninger og indretninger af klasserummet være med til at disciplinere eleven på områder, som ikke berøres af reglerne på skolen. I kapitlet anvendes begrebet disciplinering, som virker gennem individualiserende og objektivierende teknikker, der retter sig mod at regulere, dirigere og lede individers adfærd i en bestemt ønskelig retning (Drejler 2012: 52). Disciplinering kan også komme til udtryk som handlinger foretaget af individet på sig selv. Disse handlinger kan udføres på krop, sjæl, tanker og adfærd i bestræbelserne på at transformere selv et til at opnå et bestemt mål (Drejler 2012: 61).

I Foucaults optik er klasserummet et produkt af magt- og videnregimer, som sætter sig igennem, og det vil sige, at der ikke findes et rigtigt eller forkert klasserum, men forskellige magt-/vidensregimer, der muliggør forskellige former for klasserum eller læringsrum i skolen. I denne optik er sandheden ikke objektiv men partiel og lokal. Inden for dette perspektiv er der mulighed for at gøre modstand mod systemet. Det er en væsentlig faktor for disciplinens nødvendighed, at der findes mekanismer, der får folk til ”selv” at gøre, som systemet ønsker (Kirkeby 2003: 10).

1960'erne: Fra standardiseret til fleksibelt klasserum

Den første forandring af klasserummet, som tages op i denne artikel, skal ses i sammenhæng med ungdomsoprøret, som var et opgør mod autoriteter. Op gennem 1960'erne blev manglende demokrati i uddannelses kriseret fra eleverne, og de krævede indflydelse på deres hverdag i skolen. Der blev etableret elevråd på mange skoler, og i 1969 blev Landsorganisationen af Elever grundlagt (LAK/DGS 1974). Eleverne fik en stemme.

Der skulle tages hensyn til eleverne, og de skulle tages med på råd.

Reformpædagogikken gjorde sit indtog i den danske folkeskole.¹

Reformpædagogikkens ændrede syn på både lærer og elev fik indflydelse på klasserummets fysiske fremtoning. De reformpædagogiske idéer blev indarbejdet i skolebyggeriet. Lærere, pædagoger og arkitekter arbejdede sammen om udformningen og indretningen af skolen og især af klasserummet (Drejler 2014).

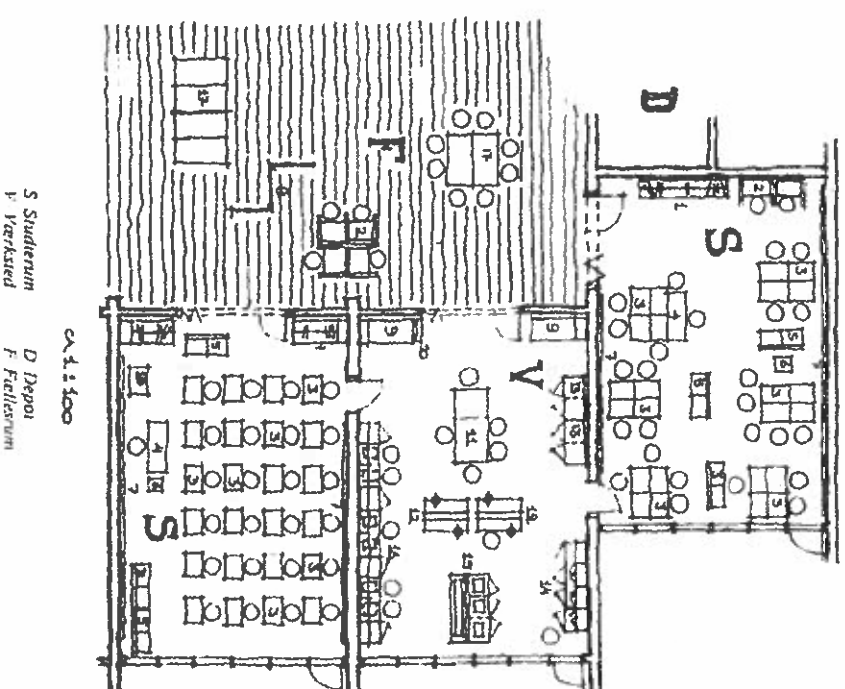
De reformpædagogiske tanker udfordrede skolens hellige tre 1-taller: en klasse, et fag og en lærer. Selvom *Den Blå Betænkning* fra 1960 med sine reformpædagogiske tanker varslede et nybrud i den danske folkeskole, så opererede den stadig med et standardiseret syn på klasserummet, som skulle være på 60 kvadrater (Folkeskolen 1967: 34), hvilket indikerer en standardiseret klasseundervisning, og i reformpædagogikken var klasserumsundervisning blot en undervisningsform blandt mange. I samtalen med Inge Mette Kirkeby citerer hun Hans Siggard, som sagde, at der kom nye undervisningsformer, uden at de gamle blev kasseret. Inge Mette Kirkeby nævner, at klasserummet var identisk med en bestemt måde at undervise på, og reformpædagogikken vil gerne noget mere.

Der blev i disse år bygget mange åbenplanskoler og kamskoler. Fælles for disse skoler var, at de skulle kunne rumme de nye undervisningsmetoder som gruppe- og projektarbejde. Åbenplanskolerne indeholdt flytbare vægge og reoler, som kunne skabe nye undervisningsrum. Der var også store arealer mellem klasserummene, som kunne inddrages til gruppearbejdet (Breinberg & Drejer 2014: 11).

Der kom forskellige bud på hvordan skolen og i særdeleshed klasserummet kunne indrettes. Ifølge Flemming Lundahl er det primære krav til klasseværelset, at "undervisningen ikke tvinges ind i et enkelt spor og én bestemt form" (Folkeskolen 1967: 8). Klasserummet skulle rumme flere former for undervisning, eksempelvis skulle klasserummet i Varming's udlægning rumme praktisk undervisning, så der blev

¹ I 1920'erne foretog man reformpædagogiske forsøg på Vanløse Skole. Lærerne hentede inspiration fra tysk reformpædagogik. Forsøgene vandt dog ikke udbredelse til resten af skolevæsenet. (Henriksen & Nørgaard 1983: 7).

også tænkt klasserum med køkken (Varming 1966: 165). Eller som nedenstående illustration viser, værksted. Klasserummet skulle bygges til elevaktivitet og udfoldelse.

(Vogelsang 1979: 172).

Denne illustration viser, at der blev tænkt forskellige pædagogiske teknikker ind i indretningen af klasserummet og arealerne omkring klasserummet. Eleverne havde mulighed for at sætte sig og arbejde i klasserummet og uden for klasserummet. Derudover skulle eleverne også have mulighed for at kunne lære andet end akademiske fag, da også

'håndens arbejde' var tænkt ind i indretningen af klasserummet og de nære omgivelser. Læg mærke til møblerne, som er stillet op, så eleverne kan sidde og se hinanden og ikke blot kigge op på en tavle. Eleverne skulle i reformpædagogikkens navn være aktive, deltagende og i dialog med hinanden og læreren.

Benævnelsen klasserum eller klasseværelse udfordres af andre benævnelser. Undervisningsministeriet begynder op gennem 1970'erne at forlade "klasserum" eller "Klasseværelse" til fordel for "hjemmeareal" eller "hjemsted", og som ifølge Folkeskolens byggeudvalgs publikation nr. 2 (a) defineres "som det sted i skolen, hvor den enkelte elev opholder sig mest og bør kunne føle en sådan grad af tryghed, at elevens ansvarfølelse over for hjemmearealet og klassekammeraterne nærmer sig den voksnes ansvarfølelse over for sin egen bolig og familie". Hjemmearealer omfatter både klasserum, tilstrødende lokaltiteter såsom fællestrum, depoter, toilet, eventuelt værksted og udearealer (Vogel-sang 1979: 169).

Klasserummet forandredes, i takt med at nye vidensformer og magt-teknologier vinder frem. Klasserummet går fra at være lærerens rum, hvor inventaret var stillet på en måde, så alle elever havde front mod tavlen, til også at være elevens rum, og hvor indretningen kunne minde om et teenagerværelse med bløde møbler. Eleverne tog klasserummet til sig og kunne eksempelvis hænge idoplakater op på væggene eller lave hyggektoge med puder og bløde møbler. Klasserummet skulle både invitere til undervisning og social aktivitet.

Projektarbejde ændrede relationen mellem lærer og elev og mellem eleverne indbyrdes. Læreren mistede autoritet over for eleven og var i stedet elevens ligeværdige samtalepartner. Dialog og samtale var centrale værktøjer i projektarbejdet, og i dialogen indgik både refleksion og handling mellem eleverne (og læreren). Relationen mellem lærer og elev hvilede på den præmis, at en person ikke kan uddanne en anden person, hvilket blev støttet af lærer Solveig Bruun og museums-pædagog Anders Jensen:

"Der er ingen, der uddanner andre, ej heller er der nogen, der uddan-

ner sig selv; menneskene uddanner hinanden indbyrdes i forhold til omverdenen". (Folkeskolen 1978: 33).

Relationen var ikke længere kropslig disciplinerende, da reformpædagogikken forandredes synet på læreren og på eleven. Relationen blev mere ligeværdig forstået således, at læreren og eleven i reformpædagogikkens navn skulle være ligeværdige. Den fysiske afstraffelse hørte for tiden til og blev afskaffet med det såkaldte spansktrørskulære (§ 8 i LBK nr. 276, 1967).

Både klasserummet, undervisningen, lærer- og elevrollen forandredes. Eleverne behøvede ikke at sidde og arbejde under lærerens overvågende blik, og det betød, at elevernes indbyrdes forhold trådte i stedet for lærerens. Det fleksible klasserum og de nye pædagogiske teknikker talte til elevens motivation for at lære. Hvis det ikke var nok, kunne gruppen træde i stedet for læreren og handle på den pågældende elev. Disciplineringen kunne altså foregå eleverne imellem.

Når man kigger på klasserummets forandring gennem Foucaults briller, så ser man efter, hvordan mennesket disciplineres.

1960'erne/1970'erne var kendetegnet ved en modstand mod autoriteter, og det bærer klasserummet præg af ved også at blive et socialt rum, hvor der var plakater på væggene og bløde møbler. Indretningen af klasserummet var meget anti-autoritær. Klasserummet præges af et elevsyn om, at eleven skulle gives frihed til at udvikle sig. Eleven skulle blot gives de rette betingelser, så skulle det faglige nok komme hen ad vejen. Set i et magtperspektiv fremmede indretningen disciplinerings-teknikker som selvdisciplinering, hvilket kom til udtryk gennem projektarbejdet og gennem indretningen af klasserummet og arealet uden for klasserummet. Arealet uden for klasserummet var ikke kun til gennemgang, men også til at lave skolearbejde i og til sociale aktiviteter. (Se illustration ovenover). Skolebygningens åbne planløsning betød, at det ikke længere var givet, hvor eleven skulle gå hen – det var op til eleven selv at beslutte. Klasselokalet var ikke længere klart afgrænset, og i timerne kunne eleverne være uden for klasselokalet og sidde og

arbejde alene eller i grupper. Det fordrede selvdisciplin hos eleven (Breinberg & Drejer 2014: 12).

Årtusindeskiftet: Fra fleksibelt klasserum til Spaces

Den anden forandring hænger nøje sammen med globalisering og skiftet fra industrialisering til vidensøkonomi (se eksempelvis Lawn 2003). Den 'ny virkelighed' med global konkurrence, digitalisering og hyppige jobskift efterspørger et uddannelsessystem, der kan omorientere sig selv, da arbejdsmarkedet bliver mere omskifteligt og stiller krav til personlighed og kompetencer, forstået således at flere mennesker arbejder både selvstændigt og i teams, både kreativt og resultatorienteret, både problemløsende og opgaveløsende.

Den forskellighed skal undervisningen i skolen matche, og her er rummet blevet en vigtig medspiller. Center for Educational Research and Innovation, som er en del af OECD, anser læringsmiljø for at være et organisk, holistisk koncept – et økosystem, som inkluderer aktivitet og resultatet af læring (OECD 2013: 22). Skolen skal være en organisk helhed, hvor forskellige aktiviteter kan foregå side om side.

Denne omskiftelighed i aktiviteter tænkes ind i meget nyt dansk skolebyggeri – eksempelvis Ørestad Gymnasium, Skolen i Sydhavnen, Læringshuset Nærheden i Høje-Taastrup og Hellerup Skole. Indretning skal understøtte elevernes individuelle læringsstile. Eleverne betragtes ikke blot som modtagere af læring, men som medskabere af læring, og det skal afspejles i skolens rum (Rikken 2013: 6). Læringsprocessen skal tage udgangspunkt i elevernes forskellige forudsætninger og behov.

Den store forskel fra sidste forandring er differentiering og digitalisering, som kommer til at udfordre vores syn på skolen. I Folkeskoleloven fra 1994 (Lov nr. 509) var differentiering det store modeord, og det kommer på dagsordenen igen med den seneste Folkeskoleloven fra 2014 (Lov nr. 521), som stillede krav om inklusion af alle børn i

almene klasser. Differentiering stiller krav til skolens rum og læringsmiljøer.

Omkring årtusindeskiftet arbejdes der meget med rum og arkitektur i skolen, og Kasper Stoltz nævner i vores samtale, "at vi står på kanten af et paradigmeskifte". Det skal forstås således, at der er mange forskellige udviklinger i gang, når der gælder indretning af skoler hertjemme.

Kasper Stoltz mener, at rum er adfærdregulerende, og giver et eksempel på, hvordan undervisningen kan begynde i et klasserum:

"Til forskel fra klasselokaler, hvor der er eleverne, der ejer rummet, og når timen starter, og læreren kommer ind, er eleverne meget ofte i gang med noget andet – Facebook. Og læreren skal tilkæmpe sig autoritet, og der kan gå 10 minutter, før eleverne er læringsparate".

Fra et læringsrumspunkt har klasserummet altså nogle begrænsninger. Og Kasper Stoltz peger på et andet problem: "Og der er en daglig forhandling mellem lærerne om, hvad man kan bruge klasserummet til, og hvad man må gøre". Kasper Stoltz peger på, at klasserummet ikke tilhører læreren, eller faget, men i høj grad eleven.

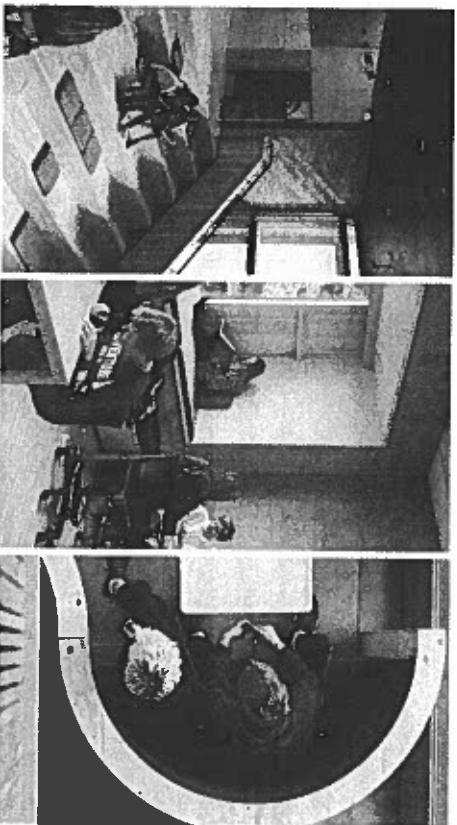
I Gentofte Kommune vil man gerne væk fra klasserummet, og i 1998 igangsatte man et 'state-of-the-art'-projekt, kaldet SKUB, som havde til formål at udvikle læringsmiljøer på en måde, så de var tilpasset hver enkelt elev. Her tænkte man i hjemsteder og hjemområder. Projekter lagde op til, at læring kan foregå på mange forskellige måder, og at det ikke behøvede at foregå i en klasse, men at det også kunne foregå digitalt med nogen uden for klassen eller skolen (www.SKUB.dk; Drejer 2014).

Skolerummene gentænkes, og en trappe kan eksempelvis anvendes til at lave lektier på eller til at komme fra a til b på alternativt vis, som vist på nedenstående tegning:

(Stoltz 2016: 46).

Kasper Stoltz bruger under vores samtaler udtrykket, ”rummet inviterer”, og trappen inviterer til at bruge kroppen på en lidt alternativ måde. Set med Foucaults disciplineringsbriller kan det tolkes som, at eleven skal ’tilegne sig’ lidt motion på en sjov måde. Men trappen kan også give det ud for at være et lektiested.

(Viltoft 2017: 35).

© Torben Eskerød / VISDA

Forrige billede viser elever i forskellige situationer: tre elever, som sidder på trappen, elev, som sidder alene og læser en bog, og elever, som arbejder sammen. Rummene er indrettet med Spaces til læring og social aktivitet, og det er ifølge Kasper Stoltz ”et forsøg på at nivellere passive arealer og sikre sig, at alle arealer på skolen er lærertrø”. Men set fra denne artikel teoretiske perspektiv viser billederne, at ingen plads går til spilde i bestræbelserne på at disciplinere eleverne til at være lærings- og/eller socialt aktive. De sociale rum inddrages i disciplineringen af eleven.

Spaces indrettes på en sådan måde, så alle elever kan lære, og skolen skal indrettes, så eleverne kan lære hvor som helst. Klasserummets fysiske grænse udviskes og erstattes af Spaces, som er læringsrum. Der fokuseres på læring, og det gælder om at skabe rum, så læring kan opstå individuelt, i samarbejde med andre elever, som sagtens kan være elever uden for klassen, og som kan opstå hvor som helst, fx på trappen, som ikke kun er et redskab til at komme fra et niveau til et andet, men også et sted, hvor man kan sidde sammen og lave opgaver.

Læring, som foregår digitalt, er også med til at forandre klasserummets (og skolens) fysiske udtryk, da læring kan foregå med elever fra andre skoler, lande og trin, og hvor eleverne kan skabe virtuelle

’communities’, hvor de deler idéer, kommenterer på hinandens projekter, design og diskuterer fagene sammen (Davidson & Goldberg 2009). Det bringer et virtuelt perspektiv til forandringen af klasserummet.

Måske kan man tale om, at eleverne skaber deres egen virtuelle klasserum på tværs af skoler, fag og trin.

Klasseundervisningen blev i 1960’erne udfordret af andre undervisningsmetoder, og det fortsætter. Nyere undervisningsmetoder – såsom udeskoler, hvor undervisningen kan foregå uden for skolens fysiske rammer, naturklasse, hvor undervisningen tager udgangspunkt i naturen, selvvalgte emneforløb, hvor eleven vælger et emne (fx robotteknologi eller klimaproblemer), digitale forløb via online-læringsmidler – bliver en del af skolens undervisning ved årtusindeskiftet. Disse undervisningsmetoder har det til fælles, at klasserummet ikke er en del

af undervisningen. Disciplineringen af eleven er ikke længere afhængig af klasserummet.

Klasserumsindretning og skolearkitektur omkring årtusindeskiftet handlede om, at eleven skulle lære mere, samt lære hvordan han/hun lærer. Arkitekturen og indretningen skulle optimere den enkeltes elevs færdigheder, kundskaber, kreativitet, innovative tænkning. Relationen mellem de fysiske miljøer og elevens udbytte af undervisningen blev tænkt sammen. Læring tænkes ud af klasserummets snævre rammer.

Læringen er blevet mere differentieret og individualiseret og dermed mere flydende for at bruge en Bauman-metamor. Som Inge Mette Kirkeby er inde på i interviewet, så er klasserummet ikke længere tilstrækkeligt i sig selv. Der er behov for anderledes rumtyper til at facilitere de mange forskellige arbejds gange, der er i skolen i dag.

Relationen mellem lærer og elev udfordres af undervisningsmetoder og digitalisering. Der er sket et skift i, hvad eleven skal lære, og hvordan eleven lærer. Eleven skal udvikle sine generiske færdigheder såsom kommunikation, problemløsning, innovation og kulturel integration (Benade et al. 2018: 38). Digitaliseringen har også skubbet på en 'learner-driven' uddannelse, som udfordrer lærer-elev-relationen. Eleven kan lære hvor som helst, med hvem som helst og når som helst. Computeren og digitalisering gør differentiering mulig, samtidig med at læring ikke er afhængig af tid og sted. Klasserummet som elevens hjem- og læringssted på skolen udfordres (se fx Bygningssyrelsen 2017; Stoltz 2016). Eleven behøver ikke længere læreren for at lære.

Klasserummet opløses?

Det fysiske klasserum har altid været et stærkt princip i den danske folkeskole, og som Inge Mette Kirkeby siger i vores samtale, så er "klasserummet meget modstandsdygtigt over for nye tendenser". Men udviklingen af undervisningsmetoder og digitaliseringens indtog i skolen udfordrer klasserummet som didaktisk princip.

Denne artikel har løftet sløret for, hvad forandringer i klasserummet

har af konsekvenser set ud fra et foucauldiansk perspektiv. Klasserummets forandringer har ikke været tilfældige. Forandringerne er sket i takt med forandringer i undervisningsmetoder, forandringer i lærer-, elev- og undervisningssyn.

I nedenstående tabel sammenfattes forandringerne af klasserummet i 1960'erne med forandringerne af klasserummet omkring årtusindeskiftet.

Tabel 1: De to klasserum

	Den første forandring	Den anden forandring
Klasserum	Det fleksible klasserum	Det store åbne rum (learning spaces/megaspaces)
Klasserummets indretning	Elevens rum. Klasserummet er et rum til både undervisning og socialt samvær	Læringsrum. Det store åbne rum, hvor læring kan foregå på mange måder
Klasserummets anvendelse	Standardiseret klasseundervisning, gruppearbejde og socialt samvær ml. eleverne	Forelæsning, individuelt arbejde, gruppearbejde, socialt samvær
Undervisningssyn	Aktiv, dialog og demokratisk	Kreativ, innovativ og skabende
Lærersyn	Læreren som ligeværdig samarbejtpartner	Læreren som specialist
Elevsyn	Den sociale og aktive elev	Livslang læring elev

Tabellen viser dels forandringen i klasserummets indretning og anvendelse samt undervisning-, lærer- og elevsyn, og dels forskelle i forandringen af klasserummet. Forandringer i arkitekturen og indretningen betyder noget for de mennesker, som anvender rummene. Nye roller og nye metoder. Klasserummet startede som lærerens rum, men udviklede sig til at blive elevens rum til i dag, hvor det kan betegnes som læringsrum, og hvor næsten alle rum i skolen kan betegnes som læringsrum.

Den første klasserumsforandring sker samtidig med, at reformpædagogikken gør sit indtog i danske skoler og forandrer undervisningen, synet på eleven og læreren. Nu skulle eleven ikke længere være stille-

siddende, men være deltagende og dialogorienteret. Og det krævede en anden indretning, andre møbler og en anden opstilling af møblerne. Det krævede også andre rum, det standardiserede klasserum var ikke længere tilstrækkeligt. Den anden forandring åbner endnu mere op for skolens rum. Rummen bliver større, og der skabes forskellige miljøer: Klasserummets vægge er faldet, grænserne mellem læring og social aktivitet udviskes, på samme måde som grænserne mellem eksempelvis arbejdsliv, fritidsliv og familieliv udviskes. I de nye skoler flyder det hele mere sammen, og grænserne bliver usynlige, og alle kan se hinanden. De nye skoler kan anskues som en videreudvikling af panoptikon, da grænsen mellem beskuer og beskuede flyder sammen. Derved bliver det store læringsrum et diagram for magtudøvelse. Kasper Kjeldgaard Stoltz kalder rummet den tredje pædagog, og som han er inde på i interviewet, kan adfærdsregulerende mekanismer 'lægges ud i rummet'.

I Foucaults magt-/vidensperspektiv er rummet 'levende', 'skabende', 'producerende', det er med til at skabe bestemte kapaciteter hos eleverne. Og indretning af skolerne i dag er konstrueret således, at det fremmer innovative og kreative egenskaber hos eleverne.

Det åbne rum åbner op for en subtil disciplinering, hvor det overvågende blik er allestedsnærværende: elever fra andre klasser og alle skolens lærere. Denne transparens i klasserummet eller læringsrummet synliggør elevernes adfærd over for både lærere og eleverne på skolen. Men eleven synliggøres også uden for skolens fysiske rammer. Digitaliseringen af undervisningen, hvor eleven kan benytte digitale platforme og online-læringsmidler, gør, at eleven diskuterer med elever fra andre skoler om fag eller opgaver.

De store åbne rum, hvor flere klasser kan være samlet samtidig, og som kan anvendes til både skolearbejde og socialt samvær, medfører en masse elevaktiviteter, hvor elevens fokus hurtig kan skifte. De store rum er med til at disciplinere eleverne til at være omstillingsparate og fleksible. Undervisningen er fleksibel og skal tage højde for, at de skal kunne agere i det store rum og stadig være fokuseret på en opgave,

samtidig med at de skal kunne skifte fokus. Denne omskiftelighed er også en del arbejdsmarkedet, hvor projektsættelser og hurtige jobskift er en almindelighed.

- Bjork, R. (1994). Memory and Metamemory Considerations in the Training of Human Beings. I: J. Mercalfe & A. Shimamura (red.). *Metacognition: Knowing about Knowing* (s. 185-205). Cambridge, MA: MIT Press.
- Coe, R. (2015). What makes great teaching? Review of the underpinning research. Hentet 10.10.18: <https://www.ibo.org/globalassets/events/aem/conferences/2015/robert-coe.pdf>
- Dewey, J. (2009). *Hvordan vi tænker*. Aarhus: Klim.
- Diemand-Yauman, C., D.M. Oppenheimer & E.B. Vaughan (2011). Fortune Favours the Bold (and the Italicized): Effects of Disfluency on Educational Outcomes. *Cognition*, 118(1), 111-115.
- Foucault, M. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, 16, 22-27.
- Foucault, M. (2011). *Viljen til viden: Seksualitetens historie, 1*. København: Det Lille Forlag.
- Gadamer H.-G. (2007). *Sandhed og metode*. København: Academica.
- Gilliam, L. & E. Gulløv (2012). *Civiliserende institutioner*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Gruschka, A. (2011). *Verstehen lehren*. Stuttgart: Reclam.
- Himm, H. & E. Hippe (2003). *Undervisningsplanlægning for faglærere*. København: Gyldendals Lærerbibliotek.
- Jamieson, K.H. & J.N. Cappella (2008). *Echo Chamber*. Oxford: Oxford University Press.
- Land, R. (2011). Threshold Concepts and Troublesome Knowledge. Hentet 10.10.18: <https://www.youtube.com/watch?v=WR1cXIdWnNU>
- Larsen, S.N. (2016). *At ville noget med nogen*. Aarhus: Turbine Akademisk.
- McNamara, D.S., E. Kintsch, N.B. Songer & W. Kintsch (1996). Are Good Texts Always Better? Interactions of Text Coherence, Background Knowledge, and Levels of Understanding in Learning from Text. *Cognition and Instruction*, 14(1), 1-43.
- Mortensen, K.P. (1999). Litteratur, dannelse, selvfordobling. *Forskningstidskrift fra Danmarks Lærertøjskole*, 4, 149-174.

- Seland, M. (2017). Uenig eller udydig? I: M. Øksnes & M. Samuelsson (red.). *Mostrand* (s. 90-114). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Winnicott, D. (1997). *Spædbørn og deres mødre*. København: Hans Reitzel.
- Ziehe, T. (2007). *Øer af intensitet i et hav af rutiner*. København: Forlaget Politisk Revy.
- Øksnes, M. & M. Samuelsson (red.) (2017). *Mostrand*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

10 Klasserummets forandringer

- Almue-skoleloven på landet, 1814. *Anordning for Almue-Skolevæsenet paa Landet i Danmark af 29. juli 1814*.
- Benade, Leon, Eva Bertelsen & Lyn Lewis (2018). Reimagining and Reshaping Spaces of Learning: Constituting Innovative and Creative Lifelong Learners. I: Leon Benade & Mark Jackson (red.). *Transforming Education: Design and Governance in Global Contexts*. Singapore: Springer.
- Breinberg, Christina & Claus Drejer (2014). Disciplinering i skolearkitekturen gennem 100 år. *Unge Pædagoger*, 1, 4-16.
- Bygningsstyrelsen (2017). *Rum til læring og forskning*. Bygningsstyrelsen.
- Davidson, Cathy. N. & Goldberg David. T. (2009): *The Future of Learning Institutions in a Digital Age*. Cambridge. The MIT Press.
- Drejer, Claus Munch (2012). Elev og magt. En subjektiveringsanalyse af eleven, 1822-2010. Afhandling ved Roskilde Universitet.
- Drejer, Claus Munch (2014). *Kampen om eleven*. København: Unge Pædagoger.
- Eden, Stuart & Crampton W. Jeremy (2007). Introduction. I: *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. Ashgate.
- Elbye-Ernst, Niels & Peter Bentsen (2017). Udvikling af Udeskoler.
- Fabian, Louise (2010). Spatielle forklaringer: Da den geografiske tankegang kom på den humanvidenskabelige dagsorden. *Slagmark: Tidsskrift for Idehistorie*, 57, 19-33.

- Folkeskolen (1967). Skolebyggeri efter TRUMPPRINCIPPER. *Fagbladet Folkeskolen*, 34, 1622-1624.
- Folkeskolen (1967). SKOLEBYGGERI skal være pædagogisk inspireret. *Fagbladet Folkeskolen*, 8, 340-343.
- Folkeskolen (1978). Et alternativ til folkeskolens lukkede rum? *Fagbladet Folkeskolen*, 33, 1582-1584.
- Foucault, Michel (1991). *Discipline and Punish: The Birth of The Prison*. London: Penguin Group.
- Henriksen, Spert & Ellen Nørgaard (1983). *Vanløse-dagbogen – en reformpædagogisk praksis*. København. Nordisk Forlag.
- Kaper, Ernst (1911). *Den Daglige Undervisnings Form. Kortfattet didaktik ud fra praksis*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Kirkeby, Inge Mette (2003). Det adfærdsregulerede rum: Kontrol, delagation og kode. *Nordic Journal of Architectural Research*, 16(3), 9-22.
- LAK/DGS (1974). *En organisationshåndbog/Landsammenslutningen af Kursusstuderende & Danske Gymnasieelevers Sammenslutning*. Vejle: Kroghs Forlag.
- Lawn, Martin (2003). The 'Usefulness' of Learning: The struggle over governance, meaning and the European education space. *Discourse: studies in the cultural politics of education*, 24(3), 325-336.
- LBK nr. 276, 1967: *Bekendtgørelse om fremme af god orden i skolerne af 14. juni 1967*.
- Lov nr. 509, 1993: *Lov om folkeskolen af 30. juni 1993*.
- Lov nr. 521, 2013: *Lov om ændring af lov om folkeskolen af 27. maj 2013*.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) (2013). *Innovative Learning Environments*. Paris: Educational Research and Innovation, OECD Publishing.
- Ricken, Winie (2013). *Folkeskolens læringsrum – hvordan skiftende læringsaktiviteter kan understøttes af rum og indretning*. Udgivet af FOA – Fag og Arbejde.
- Stoltz, Kasper Kjeldgaard (2015). Læringsrummenes uddyttede ressourcer: Et omrids af et opgør med klasseværelset og hjemmeklasseprincippet. I: Helle Bjerg & Nanna Vaaben (red.). *At lede efter læring*:

Ledelse og organiseringer i den reformerede skole. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Stoltz, Kasper Kjeldgaard (2016). *Pædagogisk Arkitektonisk Program: En ny skole i Høje-Taastrup Kommune*. Rummets Sprog.

Triantafyllou, Peter (2016). Analyse af dokumenter og dokumentation.

I: Catharina Juul Kristensen & M. Azhar Hussain (red.). *Metoder i samfundsvidenskaberne*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Varming, Ole (1966): *Klasselokalets udformning på specialskoler, i Nordisk tidsskrift for special pædagogik*, nr. 3, s. 155-166.

Viltoft, Katja (2017). *Skolebogen*. JW Arkitekter.

Vogelsang, Lars (1979). Klasseværelsets indretning. I: Poul Svendsen (red.). *Skolemiljø: En håndbog om skolens fysiske miljø*. Finn Suenson Forlag.

www.ordnet.dk

www.SKUB.dk